

Adatok a hazai orvosképzésben részt vevő zsidó hallgatókról a 18–20. században

A zsidó orvoslás gyakorlatát nemcsak vallásosságukban, hanem az arab orvoslással való érintkezésben is kell keresni. Elsősorban gyakorló gyógyítók voltak, és a zsidó empirikusak már a középkor elején nagy számban működtek Európában, sőt a katolicizmus centrumában, Rómában is. A keresztény medicina első nagy képzőhelyén, Salernóban is. A kötelező ismeretek között szerepeltették a zsidó gyógyító gyakorlatot. Jellemzőként Milánóban a 13. században sok zsidó orvos működött, 1246-ban Párizsban a francia király rendeletben tiltotta meg, hogy keresztények zsidó orvosokkal gyógyíttassák magukat. A német fejedelemségekben a városok belső ügyének tekintették a zsidó orvosok gyakorlatának engedélyezését. Az állandóan jelen levő keresztény–zsidó orvos ellentéteket inkább a szakmai féltékenység okozhatta. Az is igaz, hogy a pápák rendszeresen adtak ki olyan pápai rendeletet, hogy keresztény embernek tilos zsidó orvos segítségét kérni. Viszont XIII. Benedeknek (1394) a zsidó Harlocki Jozsua volt a háziorvosa, X. Leónak Sarfédi Sámuel, sőt VII. Ince pápa (1406) három római zsidó orvosnak polgárjogot adott. Avignonban 1406 és 1470 között 38 zsidó orvos működött, míg keresztény csupán négy volt. A kereszties hadakat is egész csapat zsidó orvos kísérte el a Szentföldre. Ennek oka abban keresendő, hogy a zsidó orvosok gyakorlati szakemberek voltak, elsősorban a sebészet területén.

Az Árpád-házi uralkodók idején szép számban éltek zsidók és zsidó orvosok Magyarországon, elsősorban városokban, ahol megtelepedési engedély birtokában – például Esztergomban, Pozsonyban és Budán – külön városrészben laktak. Az is igaz, hogy voltak a keresztények és a zsidók között konfliktusok, amelynek gyakran az uralkodó vetett véget. A 16. század végétől sok városban (Sopronban, Budán, Pozsonyban) a zsidó közösségek zsinagóga építésére kaptak engedélyt. Ezután sem volt mindig felhőtlen a helyi lakosok és a betelepült (vagy erre törekvő) zsidók közötti kapcsolat.

A feljegyzések szerint a magyar királyság területén gyakorló zsidó empirikusok főleg belső bajokkal foglalkoztak, bár voltak közöttük sebészek is. Ilyen híres sebész volt 1767-ben egy Lebel nevű péceli zsidó sebész, akit oklevelének bemutatására szólított fel a megyei hatóság. Ugyan ilyennel nem rendelkezett, de számos működési bizonyítványt mutatott be Zach járási főorvosnak, aki előtt sebésztudásáról is számot kellett tenni. A zsidó sebészek többnyire lengyel és török területről érkeztek, például ilyen volt Mátyás király Salamon nevű orvosa, vagy Bethlen Gábor fejedelem spanyol zsidó orvosa. Meg kell jegyeznünk, hogy az Erdélyben letelepedett (1623) szefárd zsidók spanyol földről elüldözöttek leszármazottai voltak. Közéjük tartozott a híres „Ribarius zsidó doktor”, akiről Kemény János emlékezett meg önéletírásában: „Ribarius és Scultetus [Schultz] német orvos gyógyították utolsó betegségében Bethlen Gábor fejedelmet, akinek baján nyilvánosan össze is veszték.” Rajtuk kívül még három-négy spanyol zsidó orvos működött Erdélyben: így Leon Siaan is. Az utóbbit I. Rákóczi György 1639 körül hívta udvarába, aki előbb Konstantinápolyban praktizált, az erdélyi udvarban megkeresztelkedett, felvette a Valerius Dávid nevet, később a sárospataki iskola bölcsélet tanára lett. III. Zsigmond lengyel király zsidó udvari orvosát, Eleázárt hívták a beteg Bocskai István fejedelemhez, aki már nem tudott rajta segíteni.

A felvilágosult abszolútizmus korában, a porosz királyság, az orosz cárság és a Habsburg korona országaiban az államhatalom, felismerve a Nyugat-Európában a hatalomra törekvő polgárság eszméinek rájuk nézve veszélyes voltát, felülről hozott reformokkal rendezni kívánták saját államaik belső viszonyait, a hatalom bástyái közé emelték a művelődés, a gazdaság és a közegészségügy irányítását. Az utóbbi terület megkövetelte az orvosellátás, a közegészségügy szerkezetének kiépítését, a kórházügy fejlesztését, a járványok leküzdését. Az 1770. évi magyar közegészségügyi törvény előírta a lakosság kötelező területi alapon történő orvos- és vizsgázott sebészellátását. A felmérések szerint a magyar korona területén 100 fő alatt volt a képzett szakember. Hiába köteleztek vármegyéket, és városokat, „orvos tartásra”, alig volt jelentkező. Az orvosi-sebészi pálya szabad foglalkozásnak számított, a korabeli közigazgatási jog szerint egy orvos letelepedését a helyi hatóságnak kellett engedélyezni, aki ezeknek a foglalkozásoknak könnyen megadta az engedélyt, még ha azok zsidók is voltak.

A zsidó orvosok-sebészek gyakorlatát sok tiltó szabály – például keresztényeket nem gyógyíthattak – nehezítette, de betegség esetén ezt maga a beteg döntötte el.

A képzés megszerzése továbbra is nehézségekbe ütközött, hiszen az egyetemeken a felekezeti türelmetlenség volt a jellemző. Katolikus egyetemeken – ilyen volt Bécs, Krakó, a francia és itáliai egyetemek – protestánsoknak ugyan engedélyezték a tanulmányokat, csak az avatási eskü szövegét – a szeplőtelen fogantatásra, az összes szentekre való eskü – a protestánsok nem tették le, érvényes volt ez a protestáns egyetemeken is a katolikusok esetében. A zsidó hitet vallóknak még nehezebb volt a helyzetük, mert számukra egyik eskütételi forma sem volt megoldás. Ettől függetlenül a betegellátás igényelte munkájukat, főleg a zsidó-keresztény lakta településeken. A 17. század végén a páduai egyetemen éltek azzal a formával, hogy a zsidó orvosjelölt a város képviselője és az egyetem négy dékánja előtt tett szakmai fogadalmat, így kaphatott orvosi diplomát. 1721-ben a prágai egyetem orvosi karán is engedélyezték a zsidó hallgatók tanulmányait, elsősorban a hároméves sebész-, később a bábatanfolyamon is. A prágai egyetemen nem a felekezeti ellentétek okoztak feszültséget, hiszen a katolikusok mellett a huszita keresztények, a különböző protestáns felekezetek voltak jelen, hanem az igazi ellentétet a cseh–német viszály jelentette. II. József császár 1781-ben a türelmi rendeletével kimondta a „sine religionis discrimine” elvet, majd 1782. január 21-én kelt „legfelsőbb elhatározásában” engedélyezte, hogy a „kiváló tehetségű zsidók is megkaphassák a jogi és orvosi doktorátust”, amely megnyitotta zsidó hallgatók előtt az orvosi és sebészi tanulmányok folytatását. Ezzel a lehetőséggel elsőnek az óbudai születésű Oesterreicher Manes József élt, aki már 1780. február 3-án és 5-én letette az összes orvosi szigorlatát, avatási értekezését benyújtotta, csupán a végső formáság hiányzott, s végül „az egyetem kancellárja és négy kari dékán jelenlétében a saját hitvallása szerint módosított eskü mellett doktorrá avattak”. II. József a türelmi rendelet másik rendelkezésében megengedte, hogy a zsidók beköltözhetnek a szabad királyi városokba, ami előnyös lett az orvosi gyakorlat szempontjából.

A magyar egyetemnek (és orvosi karnak) Budáról Pestre történt áthelyezése után, 1784-ben német és magyar oktatási nyelven indult meg a hároméves sebészképzés, ahol a beiratkozottak tekintetében a katolikusok túlsúlya jellemezte a kart. Az orvosi kar összes évfolyamára és a sebészképzésre beiratkozott 361 hallgató közül 57 református, 17 evangélikus, 6 zsidó és egy unitárius volt. Erdélyi csak egy fő volt, mivel 1775-től működött a kolozsvári Orvos-Sebészi Intézet. A zsidó hitű hallgatók mind magyarországiak voltak, 1814-ig a pesti orvosi kar sebészeti tanfolyamán 914-en szereztek sebész-szülésmesteri oklevelet, amelyből 32 fő zsidó vallású volt. Ez a létszám a beiratkozottak alig felét tette ki, a lemaradtok többsége Bécsben szerzett oklevelet. Pest „olcsóbb” egyetemnek számított, viszont a bécsi egyetemen szerzett oklevélnek nagyobb volt a szakmai értéke. A következő tíz évben (1815–1824 között) 835 hallgató iratkozott be, akik egynegyede (214 fő) a Habsburg Birodalom egyéb tartományai-

ból érkezett. Csehországból 54 peregrinus, amelyből 36 fő volt zsidó és 32-en diplomáztak Pesten. Morvaországból szintén 54 diák tanult sebészetet Pesten, 13 katolikus és 41 zsidó. A lengyelek lakta Galíciából huszonkilencen jöttek Magyarországra, két katolikus és egy evangélikus kivételével mind izraelita volt. Az osztrák tartományból érkezett kilenc katolikus, a két Stájerországból érkezett egyike zsidónak mondta magát. A Habsburg Birodalom egyéb tartományaiból érkezettek száma elhanyagolható. A 611 magyarországi hallgató közül 409 katolikus, 98 izraelita, 57 református, 26 evangélikus, 8 görögkeleti, 2 görög katolikus volt. Itt kell megjegyezni, hogy az előbbi létszámból 257 fő már az első félévben abbahagyta tanulmányait, csak 251 szerzett oklevelet. Ez a tíz esztendő valóban a pesti sebészképzés csúcspontjához mutatkozott, hiszen a napóleoni háborúk éveiben megnövekedett a sebészek iránti kereslet, közöttük sok izraelita is volt. A tömeges képzés megjelenése jellemzi később a reformkort is, amikor a magyar vidék szinte teljesen a sebészek feladatellátása alá került.

A reformkorban az orvostudomány egyre inkább a teljes megreformálást kívánta: a betegellátás területén lassan kevésnek bizonyult a sebészorvos/szülész-mester tudása, bár gyakorlati kiképzésük hibátlan volt. Az egymástól elkülönülő, egyre inkább elavulttá váló orvosdoktori és sebész-mesteri képzés problémája is gyakran felmerült ebben az időszakban, egyelőre megoldás helyett csak egymástól gyakran eltérő javaslatok születtek. Az előbb feszültség ugyan még nem érződik a sebésztanfolyamra beiratkozottak létszámán, így a reformkorban (1825–1848 között) 798 fő iratkozott be, ebből 343 fő volt zsidó, ez a hallgatók összességéhez viszonyítva 30,6% volt. A zsidóság folyamatosan jelen volt a hatesztendő orvostudományban is, főleg 1820–1830 között. A sebészhallgatók inkább a német nyelvű képzésben vettek részt, tekintettel arra, hogy nem magyarok lakta területekről érkeztek. Viszont azt sem szabad elfelejteni, hogy a medikusok és a sebészhallgatók számára a legvonzóbb a bécsi egyetem volt, ahol a magyarországiak közül a medikusok egyharmada, a sebészek egynegyede izraelita volt. A szintén bécsi, az orvosi oklevéllel egyenrangúnak számító katonai orvosi akadémián diplomát szerettek között mindössze három zsidó peregrinus volt. A Monarchia többi egyetemén az adott időszakban 98 magyarországi és erdélyi zsidó hallgató szerzett orvosdoktori oklevelet.

II. József császárnak a zsidók egyetemi tanulmányait engedélyező rendelkezése nyomán folyamatos lett az orvostudományban résztvevők száma. A hatéves képzésben – a 18/19. század fordulóján – általában 20–25 hallgató szerzett oklevelet, az egyes évfolyamokon sem voltak többen. A hároméves sebészképzésben a hallgatók száma ennek többszöröse volt, aminek valószínűsíthető oka az lehetett, hogy az egyetemi felvétellel szemben itt kisebbek voltak a követelmények, például nem kellett latinul tudni, a természettudományi tárgyakkal szembeni követelmények sem voltak magasak. A tandíj sem volt magas, így a szerény körülmények között élő családokat sem terhelte meg nagyon. A sebésztanfolyamokon inkább gyakorlati képzés folyt, ez tette alkalmassá a végzett sebész-szülész mestereket a vidéki gyakorlatra. Azonban ez a szakmai felkészítés a 19. század derekára már kevés lett a gyorsan fejlődő orvostudomány követelményeivel szemben, ami az orvostudomány teljes átalakítását és reformját igényelte. Az 1840-es években már gyorsan apadt a sebészhallgatók száma, mind többen az orvostudományban vettek részt. Tapasztalható ez az orvostanhallgatók számának emelkedésében is, ezen belül a zsidó vallásúak aránya úgy 4,6%-ot tett ki. Ők azok, akiknél az izraelita vagy a mózes-hitű bejegyzést találjuk meg az iratokban. Már a reformkorban tapasztalható, hogy a végzett orvosok közhivatalok – például hatósági, kórházi, katonai orvos – elnyerésére törekedtek, de az 1868. évi zsidó emancipációs törvény elfogadásáig erre lehetőségük nem nyílt a zsidó orvosoknak, magánpraxist folytathattak vagy saját vallásuk teremtette beteggyógyító és -gondozó szervezetekben tevékenykedtek. Ezért jelentős lett a „kitérés”, azaz valamelyik keresztény hitre való áttérés. Itt kell említeni a Kornfeld-Korányi családot, vagy Arányi Lajost, a pesti orvosi kar kórbonctan professzorát, aki mózes-hitű Losteiner Lajosként végzett 1836-ban, azt követően

változtatta meg nevét és katolizált. A későbbiekben több generáción át fontos szerepe lett a Purjesz-családnak, hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsük. Ebben az időben az egyetemi tanszemélyzetnél – a II. Ratio Educationis rendelkezése nyomán – szigorú szabályzat szerint szabták meg a bevett vallású tanárok arányát. Csak példaként: Korányi Frigyes családja 1837-ben Egerben tért át a katolikus vallásra, viszont 1863-ban Korányi Frigyes áttért a református hitre, hogy ennek „kontingensén” kinevezzék egyetemi tanárnak. Ezen a szigorú szabályon módosítottak az 1868. évi emancipációs törvény életbeléptetése után, a zsidó vallásúaknak is biztosítottak két helyet. Természetesen ennek is lettek szenvedő alanyai, említhetjük talán Stiller Bertalant, Benedickt Henriket, akik éppen a megszabott arányok miatt nem lehettek egyetemi tanárok. A budapesti Zsidó Kórház megépítése után olyan főorvosi kar formálódott itt, amelyet – nem éllel – zsidó orvosi karnak is neveztek. Az akkori tudományos minősítés szerint megfelelő tudományos munkásság felmutatásával el lehetett érni az egyetemi magántanár, címzetes egyetemi tanári vagy a nyilvános rendkívüli professzori címet, aminek megvolt a tekintélye. Az előbb említett zsidó kórházi főorvosi kar majd minden tagja ilyen szakmai címeikkel rendelkezett.

A kiegyezés után a magyar kormány célul tűzte ki az ország közegészségügyének teljes átalakítását, ami érintette – az egészségügyi infrastruktúra felépítése mellett – az orvosképzés teljes reformját, az ország betegellátásához szükséges orvoslétszám kinevelését. 1874-ben megszületett az egyetemi reform, megszűnt a korszerűtlen sebészképzés, két orvosi karon (Budapest, Kolozsvár) évente 400 orvost avattak, sőt még két újabb egyetem megalapítása is napirenden szerepelt. A két orvosi karon 1896-ban összesen 465 zsidó vallású hallgató tanult, a Magyarországon praktizáló orvosok – 4564 fő – egyharmada izraelita volt. Ekkor a bécsi egyetem orvosi karán 34 magyarországi zsidó orvos működött.

Az első világháborút megelőző, 1910. évi országos statisztikai felmérés szempontunkból rendkívül értékes adatokat közöl. Ekkor a magyar korona területén 4674 orvos működött, ennek 48%-a izraelita volt: a 2190 hatósági orvos közül 890, a 912 kórházi orvos közül 362, a 370 betegbiztosítói orvos közül 144 izraelita volt, míg 2084 magánpraxisban 1295 zsidó orvos működött. Az adatok elemzésénél figyelembe kell venni, hogy az összes magyar egyetemen 3500 zsidó hallgató tanult, a magyarországi zsidóság 7%-a, amikor a zsidó nemzetiségűek 50%-a már városlakó lett, így a főváros lakosságát kitevő 12%-nyi zsidó a hazai zsidóság 23%-át adta. Azonban a hazai értelmiségben nem csak a zsidó orvosok aránya volt meghatározó, például az ügyvédek 45%-a is a zsidók közül került ki. (E foglalkozási csoportban 1890-ben még 22%-ot, 1930-ban 49,5%-os arányt tettek ki.) A zsidó értelmiség szempontjából lényeges lett, hogy 1893–1913 között a humán gimnáziumi tanulók 20%-a, a reálgimnáziumokénak 37%-a, az egyetemi hallgatók 34,1%-a volt zsidó. Ezen adatoknál azt is figyelembe kell venni, hogy ebben az időben nagyarányú volt az asszimiláció, az előbbi adatok a tényleges felekezeti bejegyzéseket tükrözik. Az izraelita egyetemi hallgatók nem arányosan jelentek meg a különböző egyetemi karokon, a legnagyobb létszámban az orvosi és a jogi fakultáson tanultak, s az összes egyetemi hallgatói hely alig 12%-át foglalták el. Viszont ez lett az indoka az 1920. évi zsidótörvénynek, amikor az egyetemre felvehető zsidó hallgatók számát az ország összlakosságához viszonyították, ekkor annak 7%-át tette ki a zsidók száma. A törvény következtében az orvosi karokon (Budapest, Debrecen, Szeged és Pécs) 1560 hallgatót érintett a megkülönböztetés, hiszen az egyetemi hallgatók teljes létszámához viszonyított 30%-os részvételi arányt 6%-ra kellett csökkenteni. Az előbbi létszám különözete zömében a szomszédos országok egyetemein folytatta tanulmányait. Ekkor indult meg a nagyarányú orvoskivándorlás, hiszen a trianoni magyar államban jóval kevesebb orvosi állásra lehetett pályázni, de ebben az esetben is előnyt élveztek az elszakított területekről idemenekültek orvosok.

Külön kell szólni a zsidó orvosok részvételéről az első világháború katonaegészségügyében: a hivatalos statisztika szerint a háború végéig 186 zsidó katonaeorvos kapott magas kitüntetést, 149-en haltak hősi halált, a katonai szolgálatot teljesítők között 9 zsidó vallású egyetemi tanár, 7 címzetes egyetemi tanár és 20 magántanár vett részt. Döbbenetes az 1927. évi hivatalos statisztika is: a 74 860 100%-os rokkant közül 3770, a rokkantellátásban részesülő 352 292 25–50%-os sebesült közül 15 339, a sebesülésében meghalt 155 799 fő között 5116 volt zsidó. 1918 októberében a Monarchia hadseregében – a harcoló alakulatok létszáma akkor 320 ezer fő volt – körülbelül 135 ezer zsidó katona szolgált, legalábbis a zsidó ünnepekre ennyien kértek pászkat. Más adatok szerint az I. világháborúban a közös hadsereg katonái közül 90 ezer zsidó katona esett el. Az Országos Statisztikai Hivatal szerint a trianoni Magyarország területéről behívtak közül 10 ezerre becsülték az elesett zsidó katonák számát. Gyakran az adatok ellentmondanak egymásnak, hiszen az 1915-ben szervezett Országos Hadigondozó Hivatal teljes anyaga 1920-ban megsemmisült, az újjáalakított szervezet adattára hiányos maradt, az itt fellelt dokumentumok nem tartalmazták az erdélyi, felvidéki és délvidéki adatokat, azokon a területeken nem vonták be a volt magyar katonákat, nem különítették el adataikat.

Az 1938-ban meghozott újabb zsidótörvény egyelőre csak gazdaságilag sújtotta a zsidó lakosságot, az orvostársadalmat a háborúba való bekapcsolódásig nem érintette. A hadműveletek kiszélesedésével a zsidó orvosokat folyamatosan munkaszolgálatra hívták be, ami alól legfeljebb a katonai szolgálatra bevonult keresztény orvosok helyettesítése mentesíthetett. Hitler hatalomra kerülése után sok magyar zsidó orvos – a józanészre hallgatva – emigrált, de Magyarország német megszállása után megindult a zsidók, köztük az orvosok deportálása. Sok jeles zsidó orvos – köztük Pólya Jenő is – a nyilas uralom áldozata lett, sokan a koncentrációs táborokban pusztultak el. Kirívó esetnek számított, amikor 1944. október 16-án az SS-ek Pusztavámon a munkaszolgálatos orvosokból összeállított ún. „orvos század” 215 tagját meggyilkolták.

A magyar zsidó orvostársadalom második világháború alatti veszteségeit nehéz pontosan meghatározni nehéz.

IRODALOM

- Demkó Kálmán: *A magyar orvosi rend története*. Budapest, MOK, 1894.
- Győry Tibor: *A budapesti egyetem orvosi karának története*. Budapest, Egyetemi Könyvkiadó, 1936.
- Hőgyes Endre: *A bp-i Tudományegyetem orvosi karának története. 1769–1896*. Bp., Egyetemi Nyomda, 1896.
- Kapronczay Károly: *Az orvostörténelem századai*. Budapest, Semmelweis Kiadó, 2008.
- Kapronczay Károly: *A magyarországi közegészségügy története. 1770–1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom*. Budapest, Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2008.
- Kapronczay Károly: *A magyarországi közegészségügy szakterületeinek történetéből, 1876–1944*. Bp., MATI-SOMK. 2010.
- Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. I–IV. köt. Budapest, MOK, 1927–1944.
- Mayer Kolos Ferenc: *Az orvostudomány története*. Egyetemi Kiadó, 1927.
- Szumowski, Władysław: *Az orvostudomány története*. Budapest, NOK, 1939.